

*Грибенюк Г. С. доктор психологічних наук, професор,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
<https://orcid.org/0000-0002-5053-8744>*

СУБ'ЄКТНІСТЬ МОТИВІВ САМОРЕГУЛЯЦІЇ МАЙБУТНЬОГО РЯТУВАЛЬНИКА

Стаття на теоретичному і емпіричному рівнях розкриває зміст мотиваційного потенціалу особистості курсанта як саморегулюючої, інтегральної системи, суб'єкта діяльності в екстремальних умовах

Ключові слова: суб'єкт; мотиви та сенс саморегуляції; мотиви досягнення; модель саморегуляції; курсант; професійна діяльність; екстремальні умови.

Вступ. Реалізація принципу суб'єктності особливо важлива у прикладному психологічному дослідженні, коли методологія згортається у конкретний набір діагностичних методів і процедур, сукупність буденних термінів. Фактична суб'єктна віднесеність завжди належить конкретній, реальній і живій людині, – всесвіту ознак, який важко зафіксувати у теоретичній та діагностичній моделях. Щоб розкрити тему дослідження, необхідна поняттєва розробки проблеми суб'єктності, яка має принципове значення у операціоналізації змінних та з'ясуванні пояснювального потенціалу понять.

Ми прагнули до цілісної інтерпретації саморегуляції майбутнього рятувальника, як прояву суб'єктності останнього, що зумовило увагу до змістових суб'єктних характеристик та індивідуально-психологічних особливостей реальної людини-майбутнього фахівця.

Теоретичне підґрунтя. Розробці поняття «суб'єкт» значну увагу приділили С. Л. Рубінштейн [7], Б. Г. Ананьєв [3] та їх послідовники [1; 2; 4]. Тоді, як у більшості відомих психологічних побудов і концепцій, це поняття не має самостійного значення і замінюється деякими спорідненими поняттями, зокрема, такими як «індивід», «людина», «особистість» або вживається у суто філософському розумінні.

Аналіз результатів досліджень дозволяє зробити висновок про те, що за умовами виникнення й перебігу протидії екстремальному лежить готовність мотиваційної сфери особистості до подолання нею певних перешкод,

деструктивних впливів і небезпек. Увага зосереджена на функціональних проявах фахівців, особливостях екстремальних викликів, проте, утворення мотиваційної сфери, майже не розкриті. Це повною мірою стосується готовності мотиваційної сфери майбутніх рятувальників до дій за призначенням [5].

Нами поставлене завдання з'ясувати особливості саморегуляції як цілісного безперервного процесу із власним мотивуванням. Зокрема, дослідити зв'язки між концептуальними та операціональними змінними мотиваційного потенціалу курсанта, які забезпечують цілісність концепту «саморегуляція» та спроможність активізувати внутрішні резерви психіки щоб бути успішним в екстремальних умовах.

Позаяк, проблема суб'єктності саморегуляції майбутнього рятувальника, зокрема, такої її складової, а радше – базової складової, якою є мотиви, заслуговує на спеціальний розгляд – як у теоретичному, так і в емпіричному аспектах.

У зв'язку з цим звернемось до висвітлення питання про психологічну сутність суб'єктності та проаналізуємо, яким чином остання зумовлює певні змістово-процесувальні особливості мотивів саморегуляції.

Методи дослідження. На теоретичному та емпіричному рівнях аналізу поняття «суб'єктність», «мотиви та сенс саморегуляції», «модель саморегуляції», – стали засобами впорядкування одиниць нашого дослідження. Логіка застосування мовних засобів починається із побудови теоретичної моделі і переходить до

емпіричних методів. Описи мотивів та сенсу саморегуляції курсантів переходять в узагальнення змісту та процесуальну компоненту розгортання мотиваційного потенціалу особистості курсанта як саморегулюючої, інтегральної системи, суб'єкта діяльності в екстремальних умовах. Розкриваються причинно-наслідкові зв'язки, які складаються у пояснювальну модель, де присутні елементи передбачення та управління явищем розвитку саморегуляції курсанта.

Результати і обговорення. На думку А. В. Брушлінського, спроможність бути суб'єктом є найважливішою з якостей людини [4, 3]. «Людина як суб'єкт — це системна цілісність усіх її найскладніших і суперечливих якостей, в першу чергу, психічних процесів, станів і властивостей, її свідомого та несвідомого» [4, 10]. Необхідно зважувати на суб'єктивність і суб'єктність, що є надзвичайно важливим теоретичним і прикладним завданням, тим більше, у дослідженні спрямованому на розробку особистісних компонент технології підготовки майбутніх рятувальників.

Суб'єктний підхід до моделювання саморегуляції передбачав необхідність зважувати на наступне:

а) з'ясувати специфіку саморегуляції майбутнього рятувальника через аналіз її цільового, процесуального, змістового та результативного аспектів, кожен з яких виходить із потреби у самореалізації та процесу її задоволення у навчально-професійній діяльності.

б) виокремити особистісні особливості майбутнього фахівця, теоретично та емпірично обґрунтувати характеристики моделі його саморегуляції, зокрема: базові та вторинні, стабільні і варіативні, загальні та окремі, інваріантні; предметно спрямовані та результативні;

в) вести облік, моніторинг і спеціальний аналіз реальних зв'язків особистості та діяльності, утворених ними феноменів у сферах самосвідомості та мотивації досліджуваних.

Результати емпіричного дослідження мотиваційно-сміслових явищ та їх структур відносяться не стільки до процесу навчання, скільки до становлення суб'єкта, який виявляє себе у саморегулятивних процесах, різних мотивах вибору шляхів, засобів,

способів реалізації мети та визначає для себе сенс дій.

Реальна палітра мотивів та сенсу саморегуляції курсанта, як суб'єкта дій, набагато ширша, ніж традиційні мотиви «навчальні» та їх регулювання. Вони розглядається нами не лише, як результат навчання «академічного», більш важливі, з позицій, виключно, практичної необхідності. Це, широке коло утворень мотиваційної сфери, які сформовані попереднім способом життя та актуалізовані в мотиви практичної дії. Необхідна і достатня їх кількість, забезпечує готовність курсантів до дій за призначенням. Було змодельовано і використано подібні до реальних феноменів і структур мотиваційно-сміслові сфери курсантів їх замінювачі, — операціональні змінні.

Серед чинників необхідних у становленні саморегуляції курсантів нами виокремлені для розгляду мотиви «досягнення» високих результатів у навчально-професійній діяльності, які спричинюють спрямування саморегуляції на навчання. Крім того, такі мотиви корелюють із здатністю усвідомлювати напружені, екстремальні моменти професійної діяльності і регулювати власні особистісні ресурси та спрямовувати їх на розв'язання необхідних завдань. Зокрема, ідентифікувати ознаки, приховані в ситуації та інтерпретувати їх, — що дозволяє визначати єдино вірні дії за логікою розгортання ситуації.

Крім мотивів досягнення, є сенс дій курсанта, який, теж, включено до операціональних змінних дослідження. Він разом із мотивами інтегрується у мотиваційно-сміслові утворення. Сенс посилює мотив у його актуалізації, а також є значним ресурсом оптимізації потенціалу особистості у розвитку здатності до саморегуляції. Це конкретна відповідь на питання: «Заради чого відбувається дія?» Зокрема, обраний курсантом сенс «постійно вчитись заради знань і перемоги над собою», дає потужний результат у розвитку особистості порівняно із сенсом «отримати червоний диплом», що є важливим у професійному становленні майбутнього рятувальника.

Інформативною є точка зору на мотиви досягнення з рівня факторного аналізу. Симптоматика мотивів досягнення у

навчанні займає лише третє місце у факторній структурі ієрархії мотивів саморегуляції. Невисоке порядкове місце мотивів досягнення у навчанні є свідченням того, що майбутні рятувальники надають перевагу цінностям спілкування, взаємодії, соціальної першості чи статусу у групі перед цінностями і сенсом «перемоги над собою» чи «досягнень» у навчально-професійній діяльності. Така особливість видається не випадковою, а мотиваційно-смісловим явищем соціально зумовленим і, тому, важливим з психолого-педагогічної точки зору.

Якщо переходити від змісту моделі саморегуляції до її аспектів, які стосуються усвідомлення курсанта, то виникає низка питань.

З психологічної точки зору мотиви досягнення виховуються за допомогою системи психолого-педагогічних прийомів, які відносяться до чотирьох груп формувальних впливів. Передбачається, що необхідно забезпечити фіксацію образу і типу поведінки людини, з виявами у мисленні, словах і діях, зокрема:

1. формується спонукання прагнути успіху, – синдром досягнення – який, за силою, має переважати бажання уникнути дій, що можуть бути не успішними чи вести до поразки;
2. проводиться самоаналіз;
3. напрацьовується здатність вибирати оптимальну мету і тактику цілеутворення;
4. проводиться міжособистісна підтримка.

До зазначеного додаються конкретизовані впливи, спрямовані на розвиток спроможності називати ознаки синдрому, найменувати їх власною мовою людини; навчають адекватним до конкретної ситуації способам дій і поведінки; проводять аналіз конкретних подій життя та вивчають приклади з життя інших.

На нашу думку, мотиви формуються поведінкою курсанта та вербалізацією зробленого, через усвідомлення та підкріплення дій. Процес подібний до інтеріоризації у поєднанні з екстеріоризацією, і немає необхідності його підтримувати вигаданням будь-яких принципово нових, глобальних психологічних нововведень, є лише необхідність у певній технологізації.

У теоретично вагомії роботі О. М. Леонт'єва [6] розкрито психологічні схеми усвідомлення людиною власних

мотивів і сенсу та шляхів досягнення осмисленості дій. Зважаючи на її положення та, з огляду, на необхідність концептуалізувати поняття у роботу, – «виховання» розглядається як процес, – психологічною сутністю якого є внесення змін до всіх компонент особистості. Зокрема, у її ставлення, до значень, сенсу, емоцій, мотивів, – які є у людини та умовно виокремленні в структурні компоненти свідомості та самосвідомості. З цих позицій зміни мотиваційно-сміслових утворень суб'єкта стосуються швидше сфери виховання, ніж навчання у його традиційному розумінні. Якщо характеризувати загальні напрямки та засоби, які використані для зміни мотивів і сенсу саморегуляції майбутніх рятувальників, то вони загалом аналогічні тим, що забезпечують розвиток у них мотивів досягнення.

Виникає необхідність розкрити те, як відбувається актуалізація та розвиток у курсанта здатності до саморегулювання, – аспект вияву, – оцінити його показники та особливості значень у моделі саморегуляції.

Динаміку мотивів саморегуляції суб'єкта не можливо було оцінити за лінійною, кількісною логікою – про це свідчили перші отримані результати. Збільшення значень показників мотиву, його величини, не завжди було визначальними для оцінки внеску, зробленого мотивом в актуалізацію спонукання до саморегулятивних дій. Абсолютні значення мотиву не збігались з його вагою та дієвістю серед інших показників, оскільки виявлявся вплив системи мотивів. Вплив системи мотивів-цілей і мотивів-обґрунтувань, що визначають вибір мети в акті саморегулювання, – був складнішим, ніж прояви окремого мотиву.

Різні мотиваційні змінні у проявах саморегулювання вели себе не лише по-різному, а й через системне поєднання були постійно присутні та впливали на різні аспекти навчально-професійної діяльності курсанта та його психіку загалом.

Перший курс навчання є значущим для курсанта особистісно, як перехід у нове, вкрай важливе для нього життя, що дає значне кількісне зростання цілої низки показників саморегуляції у порівнянні із старшокурсниками. Його можна назвати психологічним піднесенням, яке потім,

природно, слабшає. Проте, потенційні можливості такого піднесення для розвитку у курсантів здатності до саморегулювання та управління мотивами процесу, очевидно, що використані, не достатньо. Вплив на здатність вмикати саморегуляцію на першому курсі має бути найбільшим, зразково організованим та провідним, з огляду на те, що курсанти-початківці особливо сензитивні до майбутньої професії, вірять у власні можливості та життєву перспективу.

Привертає увагу той факт, що, у курсанта мотиваційний потенціал саморегулювання власних дій та визначення належного їх сенсу, загалом, зменшується. До та після другого курсу існує стійка тенденція того, що рівень прояву у значної частини мотивів саморегуляції знижується. Зокрема, це стосується пізнавальних мотивів та виявляється у невисоких середніх значеннях їх показників. Цей факт підкреслює важливість застосування до курсанта, переважно, виховних, розвивальних, а не вузько навчально-предметно-змістових завдань.

Такими чином, аспект вияву та його показники у моделі саморегуляції дають можливість побачити особливості розвитку мотивації до навчання та сенс її саморегулювання у курсанта. Є необхідність розкрити змістові аспекти цієї моделі.

Показовим, є те, що курсант вважає саморегуляцію у навчально-професійній діяльності не складною. Це свідчить не стільки про «легкість» запропонованого змісту навчання і навчальних дисциплін для курсанта, скільки про психологічне, суб'єктивне не сприйняття та недооцінку важкості саморегулювального процесу, яка об'єктивно існує та стоїть перед ним.

За отриманими даними, мотиви саморегуляції легше розгортають ті курсанти, які мають вищі значення показників спрямованості самосвідомості та чіткіше усвідомлюють «заради чого» вони навчаються, працюють, живуть.

Позитивне ставлення до навчання корелює з високими рівнями прояву мотивів і сенсу саморегуляції. Успішний досвід навчання та його саморегуляція тісно пов'язані з успішною саморегуляцією у міжособистісній взаємодії.

Симптоматика генералізованих мотивів «досягнення у навчанні» пов'язана з

«егоцентричною спрямованістю» самосвідомості та її сенсом у курсанта, а також, із сенсом бути чи ні лідером.

Тісний зв'язок курсанта з членами малої групи підвищує його здатність глибше усвідомлювати напружені, екстремальні моменти в ситуаціях професійної діяльності. Також, підвищує спроможність підтримувати саморегуляційні зусилля належного рівня у процесі розв'язання ним завдань, навіть, складних.

Важкість регулювання курсантом мотивів власної поведінки залежить від того, якою мірою розвинуті у нього окреслені мотиваційні тенденції.

Існують відмінності у курсантів і слухачів відділення заочного навчання. Останні поєднують роботу із навчанням і мають менші середні значення у показниках мотивів пізнання та домінування. Є нижча академічна успішність, проте, більші прояви тенденції до спілкування та взаємодії. Це не означає, що заочники гірші за курсантів, вони інші, їх вирізняє система особистісних цінностей. Розвивати мотиви їх саморегуляції у навчально-професійній діяльності необхідно у специфічний спосіб,

У слухачів-заочників середні значення мотивів саморегуляції є меншими, ніж у курсантів, проте, статистичні зв'язки тих же мотивів пізнання є міцнішими з іншими змінними. У факторній ієрархії вага мотивів пізнання курсантів і заочників є приблизно однаковою. За умов поєднання роботи з навчанням, мотиви, спрямовані на пізнання, не зменшуються, а стають більш прагматичними, вибірковими. В їх зміст входять риси критичності, а також, змінюються обґрунтування необхідності пізнання для самого заочника та його сенс.

Під час сесій і навчання відбуваються зміни мотивів у системах регуляції діяльності заочника. Такі мотиви різнорівневі. Їх джерело відноситься до різних підструктур особистості, а предмет регулювання та мотивування – до різних компонентів діяльності. Зокрема, переосмислюється власна відповідальність за вплив на інших та його результати; стосунки з іншими; спрямування та необхідність мотивів досягнення. Тимчасово перерозподіляються місця в ієрархії мотивів, наприклад, мотивів самоствердження і домінування у професійній групі. Вони реалізуються на

робочому місці в один спосіб, у ЗВО, на сесії, в інший. Зокрема, стають мотивами афіліації, дружніми стосунками в аудиторіях, та навчальних сесіях і позбуваються рис конкуренції та самоствердження.

Мотиваційно-смісловий малюнок мотивів саморегуляції заочника, зроблений у дослідженні, дає можливість визначити напрямки оптимізації процесу розвитку саморегуляції. Заочники значною мірою зацікавлені у практичному застосуванні отриманих знань, хочуть бути корисними для людей, переконані у необхідності розвитку своїх розумових здібностей.

Отримані результати вивчення мотивів саморегуляції мають складну та неоднозначну картину статистичних зв'язків між психологічними параметрами особистості та навчально-професійної діяльності.

Висновки. Суб'єктні особливості мотиваційної сфери розкрито через аналіз мотивів і сенсу, їх змісту та процесуальної компоненти вияву. Це дозволило залучити

до кола чинників, які забезпечують успішність саморегуляції курсантів, широкий діапазон об'єктивних і суб'єктивних передумов та обставин, які досі залишались поза межами теоретико-експериментального вивчення та впровадження у практику як частина технології підготовки чи індивідуальний досвід.

Психологічні відмінності у мотивах саморегуляції майбутніх рятувальників умовно виокремлені через аналіз змісту відповідних факторних моделей. У психолого-педагогічній інтерпретації важливими були не лише опис та узагальнення, а також, максимальне виокремлення їх мінливості, яке може мати значний пояснювальний потенціал. Емпіричний матеріал вивчення мотиваційно-сміслової сфери майбутніх рятувальників містить різні інваріанти мотивів і сенсу саморегуляції, відповідні варіації чинних генералізованих мотивів та мотивів обґрунтувань, мотиви спрямування самосвідомості та регуляції діяльності.

Список використаних джерел

1. Абдульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абдульханова-Славская. – М., 2000. – 334 с.
2. Абдульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абдульханова-Славская. – М., 2001. – 253 с.
3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев – СПб., Питер, 2001. – 232 с.
4. Брушлинский А. В. Проблема субъекта в психологической науке / А. В. Брушлинский // Психол. журнал, – 1991. – Т. 12. – № 6.
5. Грибенюк Г. С. Психологічні основи становлення саморегуляції у навчально-професійній діяльності майбутніх рятувальників : дис. докт. псих. наук : 19.00.07 – / Грибенюк Геннадій Сергійович – Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2007. – 380 с.
6. Леонт'єв О. М. Діяльність. Свідомість. Особистість / Олексій Миколайович Леонт'єв. – М.: Прогресс, 1977. – 304 с.
7. Рубінштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2001. – 720с.
8. Татенко В. А Психология у суб'єктному вимірі / В. А. Татенко. – К., «Просвіта», 2006. – 231 с.

References

1. Abdulkhanova-Slavskaja, K. A. (2000). Deiatelnost y psykholohyia lychnosty [Activity and personality psychology]. Moscow (in Russia).
2. Abdulkhanova-Slavskaja, K. A. (2001). Stratehyia zhyzny [Life strategy]. Moscow, (in Russia).
3. Anan'ev, B. H. (2001). Chelovek kak predmet poznaniya [Man as an object of knowledge]. SPb.: Piter (in Russia).
4. Brushlynskiy, A. V. (1991). Problema sub'yekta v psykholohycheskoi nauke [Subject's problem in psychological science]. Psykholohycheskiy zhurnal, 6 (in Russia).
5. Hrybeniuk H. S. (2007). Psykholohichni osnovy stanovlennia samorehuliatcii u navchalno-profesiinii diialnosti maibutnykh riativnykiv [Psychological bases of formation of self-regulation in educational and

professional activity of future rescuers] (Abstract of D.Sc. thesis). Kyiv: Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy (in Ukrainian).

6. Leontiev O. M. (1977). *Diialnist. Svidomist. Osobystist* [Activity. Consciousness. Personality]. Moscow.: Prohress (in Russia).

7. Rubinshtein S. L. (2001). *Osnovy zahalnoi psykholohii* [Fundamentals of general psychology]. SPb.: Piter (in Russia).

8. Tatenko, V. A. (2006). *Psykholohiia u subiektnomu vymiri* [Psychology of subjective measurement]. K.: Prosvita (in Ukrainian).

Резюме

Грибенюк Г. доктор психологических наук, профессор,
Черкасский институт пожарной безопасности
имени Героев Чернобыля НУГЗ Украины

СУБЪЕКТНОСТЬ МОТИВОВ САМОРЕГУЛЯЦИИ БУДУЩЕГО СПАСАТЕЛЯ

В статье на теоретическом и эмпирическом уровнях раскрывается содержание мотивационного потенциала личности курсанта как саморегулирующейся интегрированной системы, субъекта деятельности в экстремальных условиях.

Ключевые слова: субъект; мотивы и смысл саморегуляции; мотивы достижения; модель саморегуляции; курсант; профессиональная деятельность; экстремальные условия.

Summary

Hrybeniuk H. doctor of psychological sciences, professor,
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl
Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine

THE SUBJECTIVITY OF THE MOTIVES OF SELF-REGULATION OF THE FUTURE RESCUER

Introduction. *The implementation of the principle of subjectivity is especially important in applied psychological research, when the methodology is reduced to a specific set of diagnostic methods and procedures, a set of everyday terms. The actual subjective relation always belongs to the concrete, real and living person - the universe of signs which is difficult to fix in theoretical and diagnostic models. Everything related to the conceptual development of the problem of subjectivity is of fundamental importance in the operationalization of variables and clarification of the explanatory potential of concepts in order to reveal the topic of research.*

Purpose. *We sought a holistic interpretation of self-regulation of the future rescuer as a manifestation of the subjectivity of the latter, which led to the development of a psychological model of self-regulation motives, in which the source are semantic subjective characteristics and individual psychological characteristics of a real person-future specialist.*

Methods. *At the theoretical and empirical levels of analysis, the concepts of "subjectivity", "motives and meaning of self-regulation", "model of self-regulation" - have become a means of organizing the units of our study. The logic of the use of language tools begins with the construction of a theoretical model and moves on to empirical methods. Descriptions of motives and meaning of cadets' self-regulation pass into generalization of the content and procedural component of manifestation of motivational potential of the cadet's personality as a self-regulating, integral system, subject of activity in extreme conditions. The causal relationships are explained, which are formed into an explanatory model, where there are elements of anticipation and management of the phenomenon of self-regulation of the cadet.*

Originality. *The scientific novelty of the article is the development of systematic ideas about the conceptual means of experimental psychological research language, in particular, the concept of "The subjectivity of the motives of self-regulation" as a unit of research. Identifying features of this variable as a means of ordering, classifying, and assigning numerical values in the study of future rescuers' self-regulation.*

Conclusion. *Subjective features of the motivational sphere are revealed through the analysis of motives and meaning, their content and procedural component of expression. This allowed to include in the range of factors that ensure the success of self-regulation of cadets, a wide range of objective and subjective preconditions and circumstances that still remain outside the theoretical and experimental study and implementation as part of training technology or individual experience.*

Key words: subject; motives and meaning of self-regulation; motives of achievement; self-regulation model; cadet; professional activity; extreme conditions.

Received/Поступила: 04.06. 21.